
1918: Surse și resursa istoriografică pentru județul Bistrița-Năsăud*

Adrian ONOFREIU

Cuvinte cheie: Istoriografie, Bistrița-Năsăud, 1918, memorialistică.

Mots-clés: historiographie, département de Bistrița-Năsăud, 1918, mémoires.

Determinat de calendarul oficializat al marcării unui secol de la desăvârșirea unității statale românești, inclusiv prin asumarea termenului omonim de Centenar, proiecția noastră se dorește a fi o încercare de repertorizare atât a *ceea ce s-a scris* cât și a *surselor documentare* care-și așteaptă valorizarea, „adormite” încă în cadrul fondurilor documentare păstrate în arhive. La o primă analiză, s-ar părea că despre anul 1918 și evenimentele cuprinse în spațiul lui temporal, s-a scris mult și cu folos. Cu atât mai mult, deoarece interesul istoriografic pentru subiect a avut o caracteristică aparte, nespecifică altor subiecte, și anume, *ciclicitatea*. A fost acest model atitudinal benefic? Sau, dimpotrivă, a dus la șablonizarea cercetărilor, deoarece subiectul se epuizase din cauza dorinței de exhaustivitate a seriilor ciclice? Sunt întrebări care trebuie formulate, precum este și obligatorie încercarea de a răspunde. Cu o condiție esențială: aceea de a depăși momentul „rotunjirii” veacului de unitate națională și a realiza o introspecție din perspectiva duratei lungi – *la longue durée* – în analiza fenomenului. Demersul nostru se situează în această direcție.

O analiză a ceea ce s-a scris conchide în primul rând faptul că, a fost meritul celor care au fost „actorii” evenimentelor, faptul că au stimulat cercetările în această direcție. Generația unirii – așa cum a „intrat” în istorie – a determinat și modul de transmitere a trăirilor și faptelor de atunci, urmașilor. Pentru prima dată, românii erau adunați în granițele aceluiași stat și-și puteau decide singuri soarta viitoare. Au fost clipe, momente solemne, care trebuiau asumate în creuzetul valorilor perene ale noului stat național unitar român.

De aceea, producția istoriografică ulterioară, referitoare la derularea proceselor din anul 1918 în Transilvania a fost marcată de acest aspect. În acest context, realizările s-au datorat fie unor actori ai evenimentelor, fie, ulterior, cercetărilor pe această temă. Toate au avut însă ca trăsătură generală potențarea caracterului peren al unirii¹.

A urmat „decada” împlinită istoriografic în 1929, prin publicarea unor studii enciclopedice, asumate, spunem noi, sub ideea din titlul studiului lui Nicolae Iorga, *Ce a primit și ce a dat Ardealul*². Cea de a doua decadă, din 1938, a fost un bun prilej de rememorare, mai ales *instituțional*, prin multitudinea documentelor de

* Vezi sinteza realizată în vol. *Anul 1918 în județul Bistrița-Năsăud. Contribuții documentare*, coordonatori, Adrian Onofreiu, Ioan Pinte, Cornelia Vlașin, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2018; Adrian Onofreiu, *Prolegomene referitoare la anul 1918*, în „Anuarul Bărgăuan”, VIII, 2018, pp. 109-146.

1 Menționăm ca repere, Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919. Volumul al II-lea*, Tipografia „România Nouă”, Teodor I. Voinea, Str. General Dona, nr. 26, București, f. a., cu a doua ediție, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, Ediția a II-a, Refăcută în întregime și mult adăugită, în 3 volume, Volumul III, Ed. Casei Școalelor, București, Atelierele „Cartea Românească”, f. a.; Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Editura revistei Societatea de Măine, Cluj, 1926.

2 *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, Vol. I-III, Cultura Națională, București, 1929.

sinteză create, însă ocultată de hiperbolizarea personajului cheie al momentului, regele Carol II³. Marcarea a 25 de ani de la evenimente a fost influențată de consecințele celui de al II-lea Dictat de la Viena, din 30 august 1940, așa că în 1943 au fost valorizate – în principal – *documentele unirii*, ca argument pentru refacerea României întregite⁴.

În condițiile regimului instaurat după al doilea război mondial, istoriografia a reluat modelul aniversărilor ciclice. În 1968, la semi-centenar, s-a realizat o sinteză cu caracter generalizator și model de urmat⁵, pentru ca, la 80 de ani de la evenimente, și într-o conjunctură internațională nefavorabilă României, să se producă cea mai amplă realizare – cel puțin, din punct de vedere al spațiului tipografic! – de până atunci⁶. Meritorie din punctul de vedere pe care l-am enunțat, tentativa a dus însă la disiparea bazei documentare din teritoriu și centralizarea la Arhivele Naționale din București⁷. A fost sigur, și momentul din care „monopolul” cercetărilor documentare s-a concentrat în capitala țării, iar inițiativele locale s-au lovit de atitudinea ușor obtuză și orgolioasă – chiar și după 1989 – a „centrului”, căruia i se cuvenea totul, „provincia” putea să mai aștepte⁸.

În acest context, realizările la nivelul actualului județ Bistrița-Năsăud prezintă multe similitudini. Interogația argumentativă reține în primul rând, preocupările istoriografice debutate și continuate în deceniul 8 al secolului XX, interogarea – în forma interviului – a amintirilor participanților la evenimente și prezentarea aportului la actul unirii a unora din personalitățile locale. Ele au avut continuitate și după 1989, prin publicarea unor studii/lucrări tematice, dedicate creionării portretelor celor care au fost „mandați” să reprezinte comitatul/județul la adunarea de la Alba-Iulia, evocarea memorialisticii personajelor implicate în desfășurarea evenimentelor, a rolului important avut în crearea cadrului organizatoric al adunării de la Alba-Iulia, datorită misiunilor asumate din partea guvernului și a regelui în toamna anului 1918, sau, a luptei transilvănenilor în anii premergători unirii. „Înregistrări” ale evenimentelor din anul 1918 au fost cuprinse și în lucrări monografice ulterioare, pentru localități din județul Bistrița-Năsăud. De asemenea, s-au concretizat în analize de sinteză referitoare la informațiile documentare, în contextul Centenarului⁹.

Abordând în continuare *sursele documentare* referitoare la subiect, constatăm că ele ne prezintă cronologic mersul evenimentelor, începând cu cele de la începutul anului 1918, care surprind tendințele de clarificare a poziției în cadrul mișcării naționale a românilor transilvăneni. Analiza mărturiilor documentare arată *sincronismul* acțiunilor din zonă cu cele generale, de la nivelul Transilvaniei. Nu induce mirare faptul că aceste

3 Sinteza documentară pentru județul Năsăud de atunci, la Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938*, în „Revista Bistriței”, XXI/2, istorie, 2007, pp. 145-172.

4 MAREA UNIRE DE LA 1 DECEMBRIE 1918, Biblioteca Despărțământului București al Asociațiunii „ASTRA”, București, 1 decembrie 1943.

5 Ștefan Pascu, MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA-IULIA încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, Cluj, 1968. Tematică reluată la momentul aniversar „65”, Idem, *Făurirea statului național unitar român. 1918*, vol. I-II, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983.

6 1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918, coordonatori principali, Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu, vol. I-X, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989. Deși notabilă ca și *amplitudine* – ceea ce justifică și apariția editorială decalată cu un an – nu corespunde din punct de vedere al *acribiei științifice*, trădând carențele necunoașteri – datorită sistemului de centralizare a documentelor din arhive la București, fără a consulta depozitarii și administratorii locali – în primul rând, a realităților locale, mai ales în ceea ce privește *numele* celor care au fost actorii evenimentelor.

7 Chiar dacă acest demers a încălcat un principiu de bază al teoriei și practicii arhivistice, acela al *apartenenței teritoriale*, potrivit căruia documentele create la nivelul unei zone/regiuni, de varii entități, instituții, persoane publice sau de drept privat, aparțin aceleia și se păstrează în locurile unde au fost create. Și mai grav a fost faptul că documentele au fost grupate sub denumirea generică de fonduri ale *Consiliilor Naționale Române* din județele de unde proveneau, ignorându-se faptul că majoritatea documentelor aparțineau unor creatori, cu totul alții decât organismele în numele cărora au primit denumirea oficială. Eroarea a fost îndreptată în ultimii ani prin înapoierea documentelor la structurile teritoriale ale arhivelor cărora le aparțin.

8 Este necesar să amintim și un alt inconvenient, cel al dificultății deplasărilor la București, atât de natură financiară, cât și ca funcționare a instituțiilor de aici. Căci despre digitalizare, ... încă nu a sosit timpul! Situația a fost remediată în perioada din urmă, când documentele tematice s-au „întors” acolo unde au fost create, „acasă”.

9 Sinteza tuturor acestor preocupări, la Adrian Onofreiu, 1918 O lume în schimbare. *Perspectiva Centenarului, în Bistrița-Năsăud Generația Marii Uniri*, Volumul I, Ed. Nosa-Nostra, Bistrița, 2017, pp. 3-31.

organisme s-au constituit, în primele zile ale lunii noiembrie, sub denumirea de Consiliul Național Român comitatens, cu reședința la Bistrița, ca și atitudinea oarecum diferită a Năsăudului.

Apoi, peste tot în localitățile comitatului, documentele arată modul democratic și în același timp, caracterul popular, dat de participarea majorității locuitorilor la luarea deciziilor importante. În prima fază, s-au constituit, începând cu 5 noiembrie 1918, consilii naționale în localități, fie ele situate în apropierea centrelor importante, fie, în zone mai puțin accesibile, de pe văile laterale ale principalelor râuri sau a drumurilor care se desprindeau din arterele principale de comunicație. Peste tot, s-au ales, la inițiativa frunțașilor locali, consilii formate din cei mai vrednici locuitori, gospodari ai satelor, la care se adăugau preoți, învățători, mici funcționari sau meseriași, pe baza îndrumărilor conținute de liderii clujeni ai mișcării naționale.

Desigur, în acest context era necesară asigurarea funcționării noilor organisme create, a ordinii și liniștii în localități, în așteptarea momentelor hotărâtoare. A fost meritul individual, dar mai ales colectiv, al celor care au direcționat comportamentul și atitudinea în direcția realizării dezideratului național. De aceea, documentele vorbesc despre înarmarea gărzilor naționale, de patrule care căutau să preîntâmpine acțiuni nelalocul lor, de mici diferende chiar cu grupuri izolate ale românilor, epuizați de serviciul îndelung, voit cazon, de plata acestor structuri, la „obolul” căreia și-au adus contribuția și instituțiile de credit românești. În sinteză, acțiunea lor a avut ca deziderate, sprijinirea Consiliilor Naționale Române în preluarea administrației publice, menținerea și apărarea ordinii, susținerea efortului poporului de a-și manifesta liber, pe cale plebiscitară, voința de unire cu România.

Din această perspectivă documentele ne deslușesc și calea aleasă de români. La fel ca pe întreg cuprinsul Transilvaniei, și aici s-au desfășurat adunări, consemnate în protocoale, în care poporul, cei mulți, care au fost lipsiți de cuvânt, s-au transformat dintr-o dată, în glasul care chema la fapte! În consultările populare din perioada 26-29 noiembrie 1918, s-au ales și prevăzut cu credenționale reprezentanții cercurilor electorale, localităților, asociațiilor/societăților, gărzilor naționale, împuterniciți să exprime dorința locuitorilor din comitat la Marea Adunare Națională a poporului român. De asemenea, plenipotențiații au participat, în totalul celor 1.228 de delegați, la adunarea plebiscitară de la Alba-Iulia.

A urmat un parcurs sinuos și întortocheat al instaurării administrației românești, după formula uzitată în epocă, a „preluării imperiului”. Relevante sunt în acest sens în primul rând, documentele create de biserică, în care sunt cuprinse directivele generale. Apoi, instituții publice fac apel la combaterea distrugerilor și păstrarea ordinii publice. Implicarea României în războiul contra Ungariei bolșevice a determinat chemarea la arme a populației transilvănene de către Consiliul Dirigent, sau prin publicarea unor acte imperative, ordonanțele Comandantului trupelor din Transilvania, generalul Mărdărescu, privind pedepsele pentru infracțiunile și crimele produse în teritoriul Transilvaniei până la Tisa, considerat zonă de ocupație militară; protestul organizat în cercul Teaca față de ocuparea Banatului de către sârbi.

Documentele vorbesc și de noua organizare din Transilvania: administrarea fondurilor grănicerești, oferă date privind situația economică, socială, sanitară, asigurarea ordinii publice din comune; modificări în programa școlară la Gimnaziul din Năsăud; încetarea contactelor cu guvernul maghiar; rămânerea provizorie în vigoare a legilor și regulamentelor emise înainte de 18 octombrie 1918; organizarea Partidului Național Român în județul Bistrița-Năsăud în vederea participării la alegerile parlamentare; combaterea propagandei maghiare: metode – presă, agenți, mijloace – dezinformare, discreditarea autorităților românești, desconsiderarea a ceea ce este românesc, coruperea cu bani a funcționarilor și oamenilor simpli, specularea nemulțumirilor poporului român, predici în biserică, îndemnuri la insubordonare adresate soldaților români, organizarea unor gărzi înarmate, promisiuni de reformă agrară, instrucțiuni pentru prefect, pretori, protopopi, preoți, inspectori școlari, membrii ai corpului didactic, primari și notari pentru combaterea propagandei maghiare.

Analiza situației la nivelul comunităților locale, reprezentate de microcosmosul așezărilor rurale cu atitudini adânci în trecut de respect a autorității, cu grija pentru conservarea averii individuale și colective, cu speranța în mai binele așteptat de generații întregi ne descoperă o altă față a desfășurării evenimentelor. Această lume profundă, ostilă schimbărilor bruște, care se obișnuise cu războiul – fără a-și mai aduce aminte de el – ca o parte a vieții cotidiene, are dintr-o dată revelația *schimbării*.

Primele semnale sunt aduse de soldații care se întorc de pe fronturile conflagrației și care în mare parte sunt contaminați de idei revoluționare; ei devin agenții schimbării, la îndemnul lor se constituie comitete de acțiune și inițiativă, sunt contestate autoritățile locale și ei definesc cel mai bine noțiunea de *schimbare* a

unei lumi apuse. Acestora li se raliază cu bune intenții, în primul rând *inteligenta* satelor, atâta câtă mai era rămasă acasă, reprezentată de preoți, dascăli, alți indivizi care nu fuseseră angrenați de malaxorul conflagrației ca și combatanți activi.

La acțiunile și inițiativele acestora rezonează *poporul*, populația așezărilor, cei atât de obidiți în trecut și care suportau cu stoicism atât pierderile de vieți omenești – prin membrii familiilor mobilizați – cât și toate greutățile și privațiunile din timpul războiului. Aceste două componente au acționat în direcția *schimbării* și lor le-au fost adresate mesajele și acțiunea practică a elitei naționale românești din Transilvania.

Create ulterior evenimentelor, la inițiativa autorităților centrale sau locale, o categorie aparte a documentelor se referă la constituirea și activitatea gărzilor naționale române. Beneficiem astfel de serii întregi de nume a celor care, la nivelul microcosmosului reprezentat de localitățile de origine, au asigurat liniștea, ordinea și siguranța locuitorilor, atât cât acest fapt a fost posibil, în condițiile deosebite din acele vremuri.

Aceste documente, realizate din prezentul pe care-l evocă și până la sfârșitul perioadei interbelice ne prezintă înșiruirea celor care și-au asumat, la nivelul comunităților locale, rolul și rostul de străjeri ai evoluției istorice.

Contextul în care au fost realizate și păstrate oferă informații extrem de interesante pentru istoria locală. Astfel, se pot identifica momente succesive ale întocmirii situațiilor tabelare, păstrate în fonduri documentare. În primul rând, este vorba despre informații referitoare la constituirea și activitatea gărzilor naționale române. În structura comitatului/județului Bistrița-Năsăud din 1918, informațiile referitoare la acest subiect au fost înregistrate, în prima etapă, concomitent cu perioada constituirii și activității lor. A urmat a doua etapă, care a avut ca bază – ca de altfel, pentru întreaga Transilvanie – Ordinul circular al Ministerului Interioarelor, Directoratul General din Cluj, nr. 834 din 10 mai 1920, prin care se solicitau subprefecților date despre „unitățile ce au ființat în Transilvania de la revoluție și unde s-au vărsat la desființare arhivele”, urmând a comunica numele comunei în care a ființat unitatea, numirea unității (garda națională sau voluntari), numărul membrilor, timpul de când până când a funcționat, dacă a capturat sau nu, de facto, materiale de la fosta armată austro-germană, a purtat registre de intrare-ieșire, unde se află arhiva unității, dacă a vărsat-o, unde, când și la ce autoritate¹⁰.

Răspunsul instituțiilor administrative interogate a variat, consemnând faptul că „unitățile care au fost înființate numai pe durata revoluției, după informațiunile câștigate, fie, *n-au avut arhivă* (s.n.) sau atașarea unor tablouri despre unități sau, consemnarea faptului că „*n-au fost gărzi organizate*”. Documentele redau și modalitatea de plată a acestor structuri/unități. La interogația autorităților centrale, majoritatea localităților au înaintat conspecte ale sumelor de bani cheltuite cu echiparea și întreținerea gărzilor naționale, pe perioada cât acestea au funcționat. Decontarea cheltuielilor a fost făcută fie imediat, de către instituții bancare locale¹¹, fie, ulterior, de către Consiliul Dirigent și apoi, Directoratul General Cluj al Ministerului Interioarelor¹².

Consemnăm apoi faptul că s-au păstrat, în cadrul instituționalizat, informații referitoare la modalitatea de înregistrare a celor care au făcut parte din gărzile naționale și a foștilor voluntari. Debutat în județul Bistrița-Năsăud în anul 1923, când s-a consemnat prima încercare de constituire a despărțământului județean al Uniunii foștilor voluntari, procesul s-a extins pe întreaga perioadă interbelică. O primă înregistrare – bazată pe instituționalizarea inițiativei – a fost făcută în anul 1934. Comunicarea Ministerului de Interne solicita punerea la dispoziție a datelor referitoare la numărul foștilor voluntari și legionari aflați pe teritoriul comunei, „pentru a Vi se putea trimite buletine individuale în număr corespunzător”¹³. Documentul invocat cuprindea date referitoare la nume și prenume, domiciliu, dacă trăiește sau e mort, starea civilă (numele soției), religia, ocupația, știința de carte, numărul și vârsta copiilor, averea, dacă a fost împroprietărit, unitatea și gradul avut în armata austro-ungară, unde a fost făcut prizonier, când s-a înrolat, gradul și în ce unitate a servit ca voluntar, dacă a fost decorat, dacă a participat la mobilizarea decretată de Consiliul

10 Idem, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 340/1920, f. 1.

11 Banca „Bistrițiană” și banca „Coroana” au avansat sumele necesare soldei ofițerești și a milițienilor gardiști”; apud. Pavel Tofan, *Memorii din 1918...*, p. 80.

12 Vezi la ANBN, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 330/1921, tabelul centralizator pe județ, ff. 12-13 și documentele aferente, *passim*.

13 *Ibidem*, f. 4.

Dirigent, dacă a fost dezertor din armata română, dacă manifesta interesul de a fi reangajat în armată. O fișă completă, cu date de esență referitoare la calitatea de fost voluntar sau legionar¹⁴.

Informațiile au fost extinse în anul 1934 cu referire la foștii membrii ai gărzilor naționale române din anii 1918-1919. Conspectele tabelare cuprindeau date referitoare la nume și prenume, data nașterii, gradul militar avut în garda națională, garda națională în care a servit, ocupațiunea la momentul recenzării, domiciliul și dacă a fost decorat/posedă brevet¹⁵.

În anul 1938, prin adresa Prefecturii județului Năsăud nr. 15.393 din 18 iulie¹⁶, au fost solicitate – în termen de 10 zile – tablouri care să cuprindă locuitorii din toate comunele care în 1918-1919 au făcut parte din gărzile naționale, arătându-se într-o rubrică aparte dacă mai trăiește și care e adresa lui actuală¹⁷.

O ultimă înregistrare s-a făcut în anul 1940 determinată de adresa Ministerului Apărării Naționale nr. 66.581/1940 „cu privire la întocmirea tabelelor definitive de toți membrii fostelor Gărzi Naționale din 1918-1919”, a avut ca motivație acordarea pentru cei înscriși în tabele, a medaliei Ferdinand I cu spade¹⁸, fapt instituit prin Înaltul Ordin al Majestății Sale, Regelui, nr. 70.830 din 15 decembrie 1935.

Formatul tabelar cuprindea date referitoare la nume și prenume, gradul avut în garda națională, garda la care a activat, anul nașterii, numele părinților, dacă a fost condamnat sau dezertor, dacă era în viață, purtarea în viața civilă, cercul de recrutare¹⁹.

În acest mod, s-au salvat pentru viitor, în format tabelar, serii de nume ale celor care la cumpăna anilor „viforoși” 1918-1919 și-a asumat rolul esențial, de a asigura ordinea, siguranța publică și administrarea treburilor curente ale comunităților din care făceau parte. Aceste organisme au înlocuit vechile autorități, retrase timpuriu, în toamna târzie a anului 1918 și au asigurat continuitatea vieții zilnice, fără intruziuni sau manifestări de anarhie sau nesupunere, în calitate de autorități locale.

Deși tabelele întocmite sunt „amprentate” de coloratura politică a momentelor în care au fost realizate, cuprind totuși informații esențiale despre cei care „au făurit” acasă, în comunitățile lor, România Mare. Rolul lor a fost esențial în asigurarea racordării tuturor la ideea unității naționale.

Un loc aparte aici l-a avut activarea memoriei actanților, fapt determinat fie de momente aniversare ulterioare anului 1918, fie, de varii provocări: apariția în presă, interviuri publicate în lucrări tematice sau consemnări pentru posteritate. Ele nu au caracterul bine definit al acestui gen livresc sau, uneori, științific, dar oferă alte nebănuite satisfacții intelectuale. Deși realizate în cvasi-totalitatea lor ulterior evenimentelor pe care le descriu, au ca și trăsătură definitorie stimularea înregistrărilor din trecut. A fost posibil și în același timp, motivat acest proces, atât de implicarea unor personaje la nivel decizional în desfășurarea lor, dar și de calitatea umană a acestora, majoritatea intelectuali, formați în spațiul cultural apusean.

Fie sub forma unor consemnări în presă, a resurecției amintirilor, în cadrul interviurilor sau a înregistrării propriu-zisă a evenimentelor, aceste mărturii aduc un important și consistent aport informativ asupra evenimentelor pe care le salvează de la uitare și ni le apropie temporal. Desigur, ele au un grad variabil de

14 *Ibidem*, f. 139.

15 *Ibidem*, f. 150.

16 Motivată și de implicarea fostului comandant al Gărzii Naționale comitatense, colonelul Nicolae Anton, care solicita împrumutarea cu pământ, în virtutea calității avute. În acest context, demersul lui a determinat „conscrierea” tuturor celor îndreptățiți din județul Năsăud de atunci, care au făcut parte din aceste structuri. În context, colonelul solicita organizarea de către autoritățile locale a unei „serbări comemorative și dezvelirea unei plăci” pe pereții fostei cazărmi a honvezilor din Bistrița, nucleul comandei Gărzii Naționale comitatense. Prefectura a solicitat autorităților din fiecare localitate întocmirea, „în termen de 10 zile, a unui tablou cu locuitorii din toate comunele din plasa D-vs., care în 1918-1919 au făcut parte din Gărzile Naționale Române”; *Idem*, d. 1.789/1940, f. 236.

17 *Ibidem*, f. 236/v. Tabelele întocmite conțineau informații referitoare la nume și prenume, adresa din momentul întocmirii și consemnarea faptului dacă era în viață. Inițiativa s-a înscris în cadrul general al manifestărilor și acțiunilor comemorative ale regimului regelui Carol II, la 20 de ani de la unire; vezi Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938*, în „Revista Bistriței”, XXI/2, istorie, 2007, pp. 145-172; *Idem*, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud. Sinteza pentru perioada 1932-1937*, în *Idem*, XXIII, 2009, pp. 153-188.

18 Erau exceptați: membrii decedați; condamnați de instanțele civile pentru diferite fapte infamante; membrii care au fost dezertori din armata română sau condamnați de instanțele militare pentru dezertare sau nesupunere la concentrare; membrii care au primit medalia Ferdinand prin Asociația Voluntarilor din Război; ANBN, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 1.795/1940, f. 291.

19 *Idem*, d. 76/1940, f. 14. În aceste tabele erau omise anumite categorii, reprezentate de grupuri etnice minoritare.

subiectivism și au fost influențate fie de momentele aniversare în care au fost scrise, fie, de ocultarea unor adevăruri, în cazul celor de după al doilea război mondial.

Cu atât mai mult au aceste trăsături în cazul „redescoperirii” momentului „astral” din anul 1918. Și, parcă sunt mai evocatoare aici, în arealul geografic al județului Bistrița-Năsăud, datorită calității intelectuale a celor care le-au realizat, ca și a conținutului lor, cu certe valențe de inedit și consemnare a detaliilor.

Din categoria consemnărilor pentru posteritate se desprind cele aparținând unor intelectuali implicați în derularea evenimentelor din toamna anului 1918. Menționăm între aceștia pe Pavel Tofan. Implicat în activitatea de organizare a consiliilor și gărzilor naționale atât în reședința comitatului, Bistrița, cât și în localități de pe văile Bârgăului și Someșului, a reținut și transmis posterității informații importante, care ne dezvăluie fapte, întâmplări, în desfășurarea lor. Momentele dramatice de conștientizare – în calitate de tribun al poporului – a maselor în sensul mersului istoriei, zugrăvite stilistic, aduc un plus de valoare și definesc modelul atitudinal pentru acea perioadă. Doar „tabloul”, voit teatral, al rușii „în mii de bucăți” a chipului împăratului și dezlegarea în acest fel, de jurământul prestat lui de poporul din Leșu ar fi suficient pentru a valoriza superior mesajul pe care-l transmit consemnările realizate de Pavel Tofan²⁰.

În același registru se înscrie procesul de apelare la resuscitarea memoriei în cazul lui Victor Onișor. Bazat pe faptul că s-a implicat din tinerețe în mișcarea de eliberare a românilor transilvăneni, mai întâi în cadrul comitatului, apoi, și la nivel național, acesta a dobândit o vastă experiență politică. I-a fost de folos și activitatea în calitate de proprietar și director al ziarului „Revista Bistriței”.

Realizarea introspecției în trecut²¹ se constituie sub forma unui amplu studiu, cu caracter exhaustiv, care începe prin enunțarea unor considerații de ordin general, referitoare la situația românilor transilvăneni. Din postura de participant apropiat decidenților mișcării naționale, Onișor prezintă în amănunt – de multe ori, lăsând impresia implicării directe – momentele importante ale drumului spre Alba-Iulia. Sunt consemnate în acest demers restitativ, stenogramele ședinței parlamentului budapestan din istorica zi de 18 octombrie, în care Alexandru Vaida Voevod a citit declarația de independență a Transilvaniei, documentele întocmite de comisia mixtă care a anchetat masacrul de la Beliş, preparativele pentru adunarea națională, iar la final, procesul-verbal, cu luările de cuvânt ale președintelui Partidului Național Român, Gheorghe Pop de Băsești, Ioan Suciu, Vasile Goldiș – care a citit textul rezoluției în prezența celor 1228 de reprezentanți ai românilor transilvăneni – Iuliu Maniu, Iosif Jumanca, propunerile pentru Marele Sfat Național, citite de Alexandru Vaida Voevod, cuvântarea adresată poporului pe „de pe câmpul lui Horea” de episcopul ortodox al Caransebeșului, Miron Cristea, lista membrilor Marelui Sfat Național și schimbul de mesaje cu suveranul și regina României²².

Într-un registru diferit se situează „amintirile” actorilor acelor vremuri, apărute în publicații periodice, fie imediate evenimentelor, fie, la momente aniversare. Din această categorie menționăm, în ordine cronologică, în primul rând, pe cele apărute la aniversarea unui deceniu de la Unire. Primul care și-a interogat memoria a fost Ionel Scridon, viitorul medic bistrițean. Acesta evoca pentru început, starea de dezintegrare a monarhiei bicefale în toamna anului 1918, surprinsă în capitala Ungariei, definită de zgomot, strigăte pe străzi: Trăiască revoluția, jos cu armele, scăparea frâielor conducerii din mână, spargerea magazinelor, risipirea averii publice, eliberarea pușcăriașilor, toate trăite în dimineața zilei de 31 octombrie 1918, în Bu-

20 Pe larg, Pavel Tofan, *Memorii din 1918*, ed. Andreea Salvan, în *Bistrița 90 de ani de la Marea Unire*, Ed. Barna's, Bistrița, 2008, pp. 69-108.

21 Intuim noi, la momentul aniversar a 10 ani de la unire, în 1928.

22 Menționăm aici și notațiile memorialistice aparținând altui participant la evenimente, Enea Grapini, publicate de nepotul lui, Florea Grapini, *Enea Grapini și ziua cea mare*, apărută sub egida fundației „Constantin Titel-Petrescu”, București, noiembrie 1999; documentele anexate unei ample prezentări a evenimentelor din toamna anului 1918, trimise de Solomon Haliță lui Constatin Kirițescu, autorul primei monografii a războiului de întregire a neamului, în anul 1921; *apud*. Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond personal *Haliță Solomon*, d. 88, *passim*, (în continuare, ANBN, fond...d.); consemnările pentru zona Becleanului, la Mircea Gelu Buta, *Memoriile unui gimnazist năsăudean. Notarul Grigore Ilișiu (30 mai 1890-2 martie 1960)*, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, XIV, 2015, pp. 213-230; cele datorate pretorului năsăudean de atunci, Ioan Șerban, *Autobiografie*, în *Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, ediție îngrijită și note de Cornelia Vlașin, Adrian Onofreiu, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, doc. 253, pp. 271-273, sau cele rămase de la comandantul Gărzii Naționale Române din comitatul Bistrița-Năsăud, Nicolae Anton; ANBN, fond *Prefectura județului Năsăud* – nr. bază, dos. 1789/1940, f. 232-234.

dapesta. La fel de plastic redă și intrarea armatei române în Bistrița, în ziua de 4 decembrie 1918, în frunte cu maiorul Coroamă, cel care devenea garantul securității românilor, a actului unirii, în sine și al funcționării Consiliului Dirigent²³.

În același registru, revizorul școlar român de mai târziu, Ioan Pavel, instituit ca director al Școlii civile de băieți din Bistrița, rememorează momentele deosebite prin care a trecut atunci când a pus în practică mandatul Consiliului Dirigent de a prelua școala de la fostele autorități maghiare, pe seama statului român, în martie 1919. După ce consemnează faptul că atât la Năsăud, cât și în Bistrița „se potoliseră valurile unei revoluții amenințătoare, destrăbălate și distructive” expune conținutul adresei conducerii unității școlare referitoare la ceea ce urma să se întâmple. Acest document arăta starea de fapt din Transilvania, ca și persistența funcționarilor maghiari în a menține legăturile cu Budapesta și a refuza orice dialog cu noile autorități române. Atitudinii ostile a corpului profesoral maghiar de la școală i s-a răspuns prin impunerea manifestărilor noilor autorități românești, care au preluat școala, „sub scutul a 8 soldați, în frunte cu locotenentul Berindeanu, comandantul pieții orașului Bistrița, în curs de o oră, fiind de față întreg corpul profesoral, în funcție cu directorul Czvajna I., precum și elevii școlii, s-au îndeplinit toate formalitățile de predare și preluare a acestei școli pe seama statului român²⁴.

Fostului deputat al județului Someș în perioada interbelică, Gh. Pop îi datorăm consemnări referitoare la atmosfera din Năsăud. Refugiat în 1914 în România, s-a reîntors acasă în toamna târzie a anului 1918. După ce a trecut de la Vatra-Dornei, alături de trupele române comandate de maiorul Tomescu, prin Dorna Căndrenilor, a ajuns în localitatea Coșna. Aici au fost întâmpinați de garda națională română și impresionați de faptul că autoritățile maghiare s-au refugiat, iar frâiele comunei au fost preluate, așa cum se considera firesc, de preotul din localitate. Drumul a continuat prin pasul Suhard, la Rodna și, pe parcursul a 17 ore de drum cu căruța, până la Năsăud, peste tot, nu au întâlnit reprezentanți ai vechilor autorități. În schimb, în toate localitățile, au văzut, alături de tricolorul arborat, inscripții care defineau noile autorități: „Senatul național român” sau „Garda națională română”. Sentimentul biruinței era atât de pregnant, încât se manifesta prin trăiri deosebite, definite de „o bătaie puternică, un delir amețitor în acest belșug de culori naționale și un dulce sentiment de răzbunare pare a se desprinde pe fiecare față când își înfinge semnul naționalității stăpânitoare pe un pământ dezrobitor de curând”²⁵.

Următorul moment aniversar, împlinirea a 25 de ani de la unire a fost trăit în cumplita tragedie a „dezrădăcinării” vremelnice a unei părți din Transilvania, la 30 august 1940. Poate cu atât mai mult, și resuscitarea memoriei referitoare la unire s-a realizat într-un patriotism accentuat.

Același personaj își rescrie amintirile din preajma unirii. Evocarea este însă mai plină de patos și oferă informații noi, referitoare la una din misiunile de sondare a realităților din Transilvania, asumată fără acordul autorităților centrale românești, aflate în refugiu la Iași. Planul a fost acela ca un grup de 100-200 de inși să pătrundă în Transilvania, unde să provoace „reînceperea unui război național, întrerupt înainte de atingerea obiectivului”, motivat și de atitudinea percepută ca șovăielnică, a guvernului Brătianu. În zona Dornelor, realitățile arătau faptul că „bătrânul imperiu a lui Francisc Iosif, mort cu doi ani înainte, se prăbușea fără glorie „trosnind din toate încheieturile”, cum spune o formula de stil deplasată. În realitate el se descompunea fără prea mult zgomot, ca o alcătuire în care bucățile rău încheiate se desfac una câte una”. Cu atât mai emoționantă a fost revederea Năsăudului, unde trei din membrii grupului au ajuns a doua zi. Știrea sosirii celor trei ofițeri, care purtau camuflată, uniforma armatei române a determinat atitudini de neînchipuit cu câteva zile în urmă. „Rând pe rând vin oamenii la micul restaurant unde luăm masă ca să se încredințeze cu ochii lor, să pipăie cu privirea „minunea” unui om ce poartă cu adevărat uniforma Ostașu-

23 Ionel Scridon, 1918, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul IX, nr. 10, 10 mai 1929, p. 6. Este interesantă sublinierea tânărului medicinist referitoare la rolul armatei române. După ce arată că în 24 ore ordinea a fost restabilită de soldați, deși erau slabi îmbrăcați, obosiți de atâtea suferințe și drum, înarmați însă, atât de bine și atât de tare la suflet, rostește un adevăr axiomatic pentru situația imediată unirii, și anume, „mi-a rămas convingerea adânc infiltrată până astăzi în sufletul meu că un hotărâtor factor al dezrobirii Ardealului a fost această armată, sub a cărui scut a putut funcționa Consiliul Național, Consiliul Dirigent în sânul cărora se aflau mulți reprezentanți ai guvernului de astăzi, a căror ordine, decrete, numai după ce s-a pus sub ocrotirea armatei românești venită de peste Carpați au fost ascultate și au putut fi executate”.

24 Zece ani... O pagină din istoria școlilor românești din Bistrița, în „Gazeta Bistriței”, anul IX, nr. 10, 10 mai 1929, p. 10.

25 Ibidem, p. 6.

lui Dezrobitor”, iar cei trei au fost percepuți ca „eroii unui însemnat eveniment ce se anunță, prevestitorii Armatei Române”²⁶.

Mărturii valoroase rescrie în 1943 și Laurențiu Oanea. El oferă detalii despre misiunea lui Solomon Haliță în Transilvania, la Comitetul Național Român, ca observator și ca organ de legătură între acest organism și guvernul din Iași. Delegația a fost compusă din Solomon Haliță, Dr. Ion Bordea din Brașov, Dr. Ion Boeru de la Turda, Gavrilă Petri din Nepos, județul Năsăud, locotenentul Sidor Popovici de la Dej și cel care-i consemnează activitatea. După popasuri la Prundu Bârgăului, Bistrița și Năsăud, s-au făcut evaluări ale organizării și forței gărzilor naționale române din comitatul Bistrița-Năsăud, concluziile arătând faptul îmbucurător potrivit căruia „delegația s-a convins de buna funcționare a gărzilor naționale, care erau gata să pună la dispoziția Consiliului Național trupele necesare pentru reprimarea actelor josnice ale gărzilor ungurești din împrejurimi și să servească drept scut pentru pregătirea lucrărilor de participare la adunarea de la Alba Iulia” și, în caz de necesitate – „ca acoperire pentru Ardealul de Nord”. Apoi, descrie faptul că în perioada 28 octombrie-11 noiembrie 1918 s-au organizat în tot comitatul Bistrița-Năsăud consilii și gărzi naționale române, care au avut ca și trăsătură principală disciplina deosebită și executarea pazei de zi și de noapte în mod excepțional, apropiat rigorilor militare. O altă acțiune importantă a fost aceea prin care au fost dezarmate posturile de jandarmi unguri și în special, punctele întărite din Călimani, Tihuța, Măgura Calului, Rotunda, pentru a deschide granițele către Moldova și Bucovina.

Autorul continuă prin a relata numele delegaților năsăudeni trimiși la Alba-Iulia, participarea lui Solomon Haliță, constituirea Consiliului Dirigent și încheie prin a-și defini motivația retrospectivei istorice a evenimentelor din anul 1918 – drept unul care „a avut fericirea și rolul de a îndeplini funcțiunea de secretar al adunării” – ca o schiță despre „rolul, pe care bărbații năsăudeni l-au avut în pregătirea și desăvârșirea actului Unirii de la Alba Iulia, ca unul care *am avut rolul de cronicar fidel al vremurilor înălțătoare, pe care le-am trăit* (s.n.), al faptelor istorice, care ne-au dat Unirea tuturor Românilor”²⁷.

Din Rodna se „confesează” preotul Titus Mălai. Mărturiile lui cuprind relatarea sosirii soldaților de pe fronturi acasă, dezarmarea jandarmilor și evacuarea autorităților ungurești. Sub comanda locotenentului Florian Matei – „în uniformă model francez” – ca fiu al Rodnei, care a preluat comanda gărzii naționale, organizarea s-a desăvârșit. S-au eliberat autorizații de circulație liberă și călătorie, a fost instituită cenzura, telefonul și-a orientat atenția spre Coșna și suprema dorință era „să se afle unde sunt armatele salvatoare ale fraților de peste creste și când va bate ceasul fericit al sosirii”.

De la centrul Rodna pleca, pe urmă, cuvântul de ordine în toată regiunea, pe Someș în sus, pe Valea Ilvei: Măgura, Poiana, până la Coșna. Pe turnurile bisericilor era arborat drapelul românesc, confecționat cu grijă și sfințit de preoți. S-au tras salve pentru semnalarea clipei solemne – așteptată de veacuri – pentru preluarea imperiului. Toate acțiunile au constituit, împreună, „avantgarda vizionarilor, care au mai aprins odată torțele purtătoare de lumină pe culmi, pentru a deschide drumul armatelor liberatoare și a da împlinire visului părinților și strămoșilor noștri”²⁸.

Sunt toate aceste creionări lapidare, suport pentru aprofundarea cercetărilor referitoare la o temă de interes național, dar mai ales, local. Speranța noastră este aceea de a determina, prin considerațiile de față, provocarea unor dezbateri și implicarea celor interesați, pentru lămurirea problemelor/aspectelor cuprinse în interogațiile de început ale demersului. *Sine ira et studio*, dar mai ales, având ca determinare, perspectiva analizei istorice lipsită de conotații ale interpretărilor subiective, în funcție de „ciclicitatea” evocărilor trecutului, oricare ar fi ele!

26 Gh. Pop, *La Năsăud în preajma Unirii*, în „Plaiuri năsăudene”, București, anul I, nr. 1, 1 iulie 1943, p. 3.

27 Laurențiu Oanea, *Năsăudenii și Unirea Ardealului*, în Idem, nr. 8, 1 decembrie 1943, p. 1, 4.

28 Titus Mălai, *Rodna Veche în istoria talazurilor revoluționare din 1918*, în *Ibidem*, p. 3.

1918: Surse și resursa istoriografică pentru județul Bistrița-Năsăud

(Rezumat)

Studiul prezintă două planuri ale desfășurării evenimentelor din anul 1918. În primul rând, sunt analizate realizările istoriografice, atât la nivel național cât și local. În partea a doua, sunt prezentate principalele resurse științifice pentru analiza subiectului, concretizate în: documente referitoare la derularea evenimentelor, cele care redau starea arhivelor și înregistrările tabelare ale membrilor gărzilor naționale din localitățile comitatului, urmate de consemnările memorialistice ale actorilor principali, fie sub formă manuscrisă, fie, publicate în presa locală, ulterioară evenimentelor.

1918: Les sources et la ressource historiographique pour le département de Bistrița-Năsăud

(Résumé)

L'étude présente deux plans du déroulement des événements de l'année 1918. Tout d'abord, nous analysons les réalisations historiographiques nationales et locales. Dans la seconde partie, nous présentons les principales ressources scientifiques nécessaires à la description du sujet : des documents relatifs au déroulement des événements, qui rendent compte de l'état des archives et des feuilles d'enrôlement dans les gardes nationales dans les localités du comté, suivis par les écrits mémoriaux des principaux acteurs, des manuscrits ou des récits présentés par la presse locale immédiatement après les événements.